

Justitiedepartementet
Straffrättsenheten
103 33 Stockholm

Remissyttrande över Ett starkare skydd för den sexuella integriteten (SOU 2016:60)

Inledning

Först och främst är det enligt vår uppfattning av största vikt att Sverige, i alla utredningar gällande svensk lag, ändamålsenligt strävar efter att leva upp till våra åtaganden i enlighet med FNs konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen). Återkommande har dock Sverige fått kritik av FN:s kommitté för barnets rättigheter (barnrättskommittén) för brister i barnkonventionens efterlevnad. Barnrättskommittén har uppmanat Sverige att eliminera förekomsten av utnyttjande och sexuella övergrepp, säkerställa att straffskalan för sexualbrott mot barn motsvarar dess allvar, samt tillförsäkra att barn mellan 15-17 år skyddas så som barnkonventionen kräver.¹

Bakgrund

Enligt barnkonventionens artikel 19 ska staten vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och sociala åtgärder i utbildningsyfte för att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, innefattande sexuella övergrepp. Vidare fastslår Barnkonventionens artikel 34 att det är staten som bär ansvaret att skydda barnet mot alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp. I artikel 35 fastställs statens ansvar att vidta alla lämpliga åtgärder för att förhindra bortförande och försäljning av eller handel med barn. Tilläggsprotokollet om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi betonar statens ansvar att förhindra att ett barn förmås eller tvingas att delta i en olaglig sexuell handling, att utnyttjas genom prostitution eller dokumenterade sexuella övergrepp (i dag benämnt som barnpornografi). Enligt artikel 1 i barnkonventionen är varje människa under 18 år att betrakta som ett barn och enligt artikel 2 det är den undertecknande statens ansvar att tillförsäkra att samtliga barn i Sverige åtnjuter de rättigheterna i barnkonventionen.

Till detta har Sverige även ratificerat Europarådets konvention om skydd för sexuell exploatering och sexuella övergrepp (nedan Lanzarotekonventionen) gällande varje barns rätt till skyddsåtgärder som dess ställning som minderårig kräver. Den fokuserar på förebyggande, skyddande och straffrättsliga aspekterna² i kampen mot alla former av sexuell exploatering av och sexuella övergrepp mot barn.

¹ Se tex. CRC/C/SWE/CO/5, p. 30.

² Europarådets rambeslut om brottsoffrets ställning i straffrättsliga förfaranden (2001/220/RIF)

Sammanfattande kommentarer

I stort välkomnar vi regeringens översyn av nuvarande sexualbrottslagstiftning. Vi ställer oss också positiva till flertalet av sexualbrottskommitténs (kommittén) framställda förslag. Nedan redogörs det kortfattat för vilka delar vi avser att ge uppföljande förslag och rekommendationer.

- Vi delar kommitténs bedömning om behovet av en uppdaterad sexualbrottslagstiftning.
- Vi tillstyrker förslaget om nya brottsbeteckningar från våldtäkt mot barn till sexuellt övergrepp mot barn.
- Vi tillstyrker kommitténs förslag om en sexualbrottslagstiftning baserad på ömsesidig frivillighet och samtycke.
- Vi tillstyrker kommitténs förslag om straffansvar för sexualbrott som utförs på distans.
- Vi tillstyrker kommitténs förslag att förordnande av målsägandebiträde ska prövas omedelbart, att målsägandens kompetenskrav höjs samt att byte av målsägandebiträde endast får ske efter särskilt tillstånd samt att substitutionsmöjligheterna begränsas.
- Vi delar kommitténs inställning om det stora behovet av kompetensutveckling och utbildning gällande sexualbrott hos den svenska domarkåren och hos landets rättsväsende.

Uppföljande förslag och rekommendationer

1. Nya brottsbeteckningar

Vi tillstyrker förslaget om nya brottsbeteckningar från våldtäkt mot barn till sexuellt övergrepp mot barn. Brottsrubriceringar och dess terminologi har ett viktigt signalvärde och skall inte underskattas. Vi vill dock ifrågasätta att brott mot barn i detta sammanhang endast avser barn under 15 år och efterfrågar barnkonventionens heltäckande definition av barn (0-18 år).

2. Deltagandet i en sexuell handling ska vara frivilligt

Vi tillstyrker kommitténs förslag om en uppdaterad sexualbrottslagstiftning baserad på ömsesidig frivillighet och samtycke. Ömsesidig frivillighet är en grund för all sexuell samvaro mellan vuxna och barn över 15 år. En samtyckesreglering tydliggör under vilka former sexuella handlingar är tillåtna.

Vi ställer oss därför bakom kommitténs förslag att det är ett *frivilligt deltagande* som utgör gränsdragningen mellan straffri och straffbar gärning.

3. Sexuella övergrepp som sker online

Vi tillstyrker kommitténs förslag om straffansvar för sexualbrott som utförs på distans/online. Sedan 2015 är det fastställt att sexualbrott kan utföras på distans (se NJA 2015 s. 501) och utifrån barnets perspektiv kan ett sådant sexualbrott vara en lika allvarlig kränkning som ett brott som sker IRL. Insikten och oron hos det utsatta barnet om att spridning av bild- och filmmaterial är utom barnets kontroll kan innebära långtgående konsekvenser och djupa trauman för barnet. Det är därför av största vikt att barnets sexuella integritet och självbestämmanderätt skyddas i de fall brottet har utförts på distans.

Vi föreslår att sexualbrott som är specifikt avsedda för brott som sker på nätet ersätts av brotten i Brottsbalkens 6 kap (sexualbrotten). "Nätbrotten" får således status av "riktiga brott" samt höjer minimistraffen från böter till fängelse för vissa brott. Följande brott bör omfattas: utnyttjande av barn för sexuell posering, köp av sexuell handling av barn samt alla delar i barnpornografibrottet (det vill säga spridning, innehav samt framställan). Brottsubriceringen "barnpornografi" bör ändras till "dokumenterade sexuella övergrepp på barn" för att tydliggöra barnets särskilda utsatthet samt att barnet blir utsatt för ett övergrepp vid varje nedladdning, spridning och framställan.

4. Skärpt syn på sexualbrott mot barn som har fyllt femton men inte arton år

Barn under femton år har sedan reformen år 2005 ett förstärkt skydd mot sexualbrott. Genom att dessa barn inte har befogenhet att samtycka till att delta i sexuella handlingar utgör handlingarna, som utgångspunkt, en brottslig gärning. Som framgår omfattas inte barn som har fyllt femton men inte arton år av det särskilda skyddet. Vi föreslår därför;

1) Att åldersrekvisitet ska tolkas enligt lagstiftarens intention, både vad gäller våldtäkt mot barn samt vid barnpornografibrott (som bör ersättas av brottet "dokumenterade sexuella övergrepp på barn"). Gärningsmän ska inte behöva ha "skälig anledning att anta" att ett barn inte fyllt 15 år. En av de absolut viktigaste frågorna gällande gärningsmannens ansvar vid sexualbrott mot barn är frågan om barnets ålder. Gärningsmäns ansvar bygger på förvisningen om barnets ålder. Det innebär i praktiken att vi fortfarande kan få höra domares egna värderingar av en 13-åring kropp i rätten. Och om kroppen är mogen nog kan det fria gärningsmän från sexualbrott på barn. Vi menar att det i stället ska vara ett allvarligt menat förslag om ansvar. Med kontrollskyldighet gällande barns ålder, som går att likställa det med kontrollskyldigheten vid utlämnandet av alkoholdrycker, så skyddas fler barn från utsatthet. Vi menar att ansvaret helt och hållet ska ligga på gärningsmannen och att det inte ska handla om en subjektiv bedömning av vad han borde ha gjort för att försäkra sig om ålder på barnet, utan hur gammalt barnet faktiskt var vid brottstillfället. Vi menar att det i första hand bör föreligga ett strikt ansvar i förhållande till barnets ålder. I andra hand att oaktsamhetskravet bör kompletteras och förstärkas med en kontrollplikt avseende ålder.

2) Att skrivelsen "särskilt utsatt situation" i våldtäktsbrottet ska inbegripa sex som självskada.

3) Att regleringen om samtycke som så kallad ansvarsfrihetsgrund i Brottsbalken 24 kap 7 § inte ska omfatta barn, utan samtycke ska endast kunna ges av någon efter fyllda 18 år. Då först är en människa

mogen nog att förstå konsekvenser av ett samtycke till att utsätta sig för vad som annars är fysisk eller psykisk misshandel eller någon annan form av övergrepp.

Just nu blir män frikända utifrån försvaret att de inte har förstått eller insett att barnet de våldtagit har varit under 15 år, trots att det tydligt framgår i lagtext att åldersrekvisitet för våldtäkt mot barn inte kräver bevisad insikt. En person som genomför sexuella handlingar, likställda med sex, mot ett barn under 15 år ska dömas till våldtäkt mot barn. Ansvaret att försäkra sig om åldern ska helt ligga hos den vuxne förövaren. Så sker inte idag. Lagstiftningen är uppluckrad av de domare som dömt i flera mål där målsäganden varit under 15 år, men där domstolen själva tolkat målsägandens ålder i förhållande till uppfattad mognad. Okunskapen är monumental. Idag börjar pubertetsutvecklingen ofta redan i tioårsåldern. En 14-årig flicka väger idag mycket mer än en flicka i den åldern gjorde för några decennier sedan. Flickor har en kroppsutveckling som tidigare utmärkte många år äldre unga kvinnor. Men istället för att tillgodogöra sig dessa fakta ser man ibland helt ogrundade, uppenbarligen subjektiva antaganden i friande domar.

5. Gällande förordnande av målsägandebiträde

Vi tillstyrker kommitténs förslag om att frågan om förordnande av målsägandebiträde ska prövas omedelbart, att kompetenskraven för målsägandebiträden höjs, att byte av målsägandebiträde endast får ske efter särskilt tillstånd samt att substitutionsmöjligheterna begränsas. Dock vill vi likt ECPAT Sverige lägga till ett krav på särskild barnkompetens för de målsägandebiträden som förordnas för barn samt särskild företrädare för barn samt i större utsträckning än vad kommittén föreslår begränsa möjligheterna till substitution.

Det är av största vikt att brottsoffer så snart det är möjligt får kontakt med sitt ombud. Ett så tidigt förordnande som möjligt ökar möjligheterna för ett målsägandebiträde att tillgodose barnets rättigheter. Det är positivt att kommittén föreslår skärpning av kompetenskraven för målsägandebiträden. Liksom ECPAT Sverige vill vi föreslå att det utöver de krav som föreslås även ska ställas ett krav på barnkompetens för de målsägandebiträden som förordnas för barn (0-17 år) samt för de särskilda företrädarna för barn. Detta skulle kunna kvalitetssäkras genom uppställda riktlinjer samt nationellt kompetenskrav för vem som kan komma ifråga för uppdrag som målsägandebiträde. Ett barn har rätt till ett kompetent biträde oavsett vart i landet denne befinner sig. Det är en förutsättning för att upprätthålla kravet på säkerhet och en rättvis rättegång.

6. Gällande polismyndighetens uppdrag

I dagsläget leder knappt 15 procent av de polisanmälda våldtäkterna till att åklagare väcker åtal för brott. Det övervägande bortfallet sker vid den hantering som sker vid Polismyndigheten. Samtidigt finns det relevant kunskap om och metoder för hur man bör arbeta med sexualbrottsutredningar inom myndigheten för att dessa ska bli framgångsrika. Det finns dock stora skillnader i fråga om hur väl dessa metoder har implementerats i organisationen. Det finns goda exempel på enheter där man arbetar framgångsrikt, men också en hel del exempel på motsatsen.

Vi välkomnar kommitténs förslag att Polismyndigheten bör få i uppdrag att:

- återkommande redovisa vilka åtgärder som vidtas.
- löpande säkerställa att de arbetsmetoder som har beslutats når ut i hela organisationen.

Vi föreslår även att goda exempel och befästa arbetsmetoder från landets inrättade Barnahus (se särskilt Stockholms Barnahus) organisation gällande arbetet med samverkan med särskilt utsedda åklagare, kompetensutveckling samt skyndsamt handläggning av målsägandebiträden och barnets bästa i fokus implementeras nationellt. Vi föreslår också att de arbetsmetoder som sexualbrottsgruppen i Stockholm framgångsrikt arbetat fram dokumenteras och implementeras nationellt (nu ingår de dock i grova brott, Polisregion Stockholm sedan polisens omorganisation).

För att kunna utreda brott mot barn på nätet så effektivt och kompetent som möjligt är det nödvändigt att förundersökningsledare samt polisutredare inte bara har särskilda kunskaper om sexualbrott utan även är väl insatt i IT-rätt och de problem som orsakas av att internet är brottsplatsen.

7. **Brott på internet**

Genom EU-domstolens senaste utdömande av svensk datalagring som fastslår att Sverige inte kan tvinga internetoperatörer till obegränsad datalagring, har vi fått en oerhört osäker brottsbekämpning gällande brott online. Detta drabbar utsatta för sexualbrott på distans, främst brott mot barn.

Vi befarar att det innebär att de ärenden gällande sexualbrott som sker på nätet blir oerhört mycket mer svårbevisade och att det i många fall kommer att innebära att många utredningar får läggas ned. Tidigare var det praxis hos operatörerna att spara uppgifter, såsom IP-adresser, i 6 månader. Sedan den nya domen har operatörerna tolkat direktiven på vitt skilda vis. Detta innebär inte bara att brotten inte kan klaras upp utan också att det blir rättsosäkert utifrån val av internetleverantör. Barnens rättighet att skyddas från övergrepp ställs mot vuxnas rätt till privatliv och prioriteras på så sätt ned.

8. **Utbildningsbehov hos rättsväsende och övriga samhället**

Vi delar kommitténs inställning att det finns ett behov av utbildning i frågor rörande attityder och fördomar kring sexualbrott hos domarkåren och att utbildningen i frågorna bör förstärkas på juristutbildningarna. Vidare bör utbildningsnivån höjas hos alla som arbetar med och för barn. Antal anmälda sexualbrott och statistik från BRÅ påvisar att 17 våldtäkter anmäls varje dag, medan 100 våldtäkter begås. I många fall har brottsoffer givit uttryck för att det de utsatts för inte har varit våldtäkt. Anledningarna är att gärningspersonen varit någon de känner, för att det inte inbegreper stor mängd våld och för att de själva inte gjorde motstånd i form av sparkar, slag eller skrik. Istället har de gjort det motstånd som de allra flesta våldtäktsutsatta istället gör, agerar genom "fright and freeze", en automatisk reaktion och kroppens svar på att undkomma en situation man upplever sig som hjälplös inför. Det innebär att den utsatta helt enkelt blir förstenad och inte kan göra motstånd under övergreppet.

Fortfarande, trots långvarig kunskap och forskning kring utsattas motstånd, så resoneras det i domar om varför utsatta inte har slagit, skrikit eller försökt att ta sig från förövaren. Det är oerhört problematiskt att domstolar inte velat ta till sig av forskningen och kan ha del i varför så pass många åtal ogillas. Att de utsatta inte genast förstår vad de utsatts för leder ofta till en fördröjning av anmälan till polis. Det problematiska med att anmäla brottet efter en tid är dels att just tidsglappet ifrågasätts av både försvarare och domstol och dels att de utredningsåtgärder som polisen har att göra blir svårare att genomföra eller i vart fall försämras bevisläget avsevärt.

Barnrättskommittén har rekommenderat Sverige att införa systematisk utbildning om barns rättigheter och barnsexhandel för de som arbetar med eller för barn.³ I enlighet med Lanzarote ska Sverige "vidta nödvändiga lagstiftningsåtgärder eller andra åtgärder för att öka medvetenheten om barns skydd och rättigheter hos personer som har regelbundna kontakter med barn inom skolan, hälso- och sjukvården, det sociala skyddet, de rättsliga och polisiära sektorerna samt inom områden som rör idrott, kultur och fritidsaktiviteter."⁴

Vidare delar vi kommitténs uppfattning att förebyggande kunskap om sexuella övergrepp ska inrymmas i dialog med barn och unga i skolan.

Vi föreslår därför en nationell utbildning för;

- 1)** Domare. Det finns idag ingen särskild specialisering för domare (den enskilde domaren erbjuds dock en kursdag via Domstolsakademin som omfattar ett fåtal timmar och som, har det visat sig, oerhört få domare väljer). Kravet på objektivitetsprincipen för domare är naturligtvis inte oförenlig med kunskapshöjande insatser som en nationell utbildning. Utbildningen ska innefatta allt från hur sexualbrott utförs, de psykiska faktorerna, hur de utsatta kan reagera efteråt och hur självskada genom sex yttrar sig och vilka mekanismer som finns bakom.
- 2)** Polisen. På polisutbildningen ingår inte kunskap om barn utsatta för sexualbrott, psykologi kopplat till övergrepp eller bemötande av utsatta för sexualbrott. Detta leder till en rättsosäkerhet där utsatta för sexualbrott bemöts helt olika beroende av kunskapsobalans.
- 3)** Jurister. Under juristutbildningen saknas kunskap som kan komma ifråga när studenterna sedermera blir målsägandebiträden, särskilda företrädare för barn eller försvarare utan kunskap om hur barn och vuxna agerar efter utsatthet och hur bemötandet kan anpassas så att det följer barnkonventionen.

³ CRC/C/SWE/CO/5 p. 56 d.

⁴ Lanzarotekonventionen Art 5.1

Utbildning i samhället

- 1) Utbilda skolungdomar i var sexuella gränser går, pornografi, maskulinitetsnormer, samtycke och sexualbrottslagen. Det är främst flickor och kvinnor i åldrarna 16-34 som blir utsatta för våldtäkt och i samma ålderskategori (och lite äldre) finner vi gärningsmännen. Jag menar att den kostnad som det initialt skulle innebära att utbilda skolungdomar, har vi igen i form av minskade kostnader inom rättssystemet, barn och ungdomspsykiatri och för att inte tala om det mänskliga lidandet.
- 2) Program riktade mot sexualförbrytare inom kriminal- och frivården blir obligatoriska och bygger inte, som nu, på frivillighet. Om samhället vill visa att det tar ansvar för och vill medverka till "friska" individer med minskad risk för upprepad brottslighet, behöver vi också tillse att de får adekvat hjälp och behandling. Utöver behandlingsprogrammet ska alla sexualförbrytare ta del av enskild terapeutisk behandling.

Slutligen vill vi befästa vikten av att det allvarliga i dessa sexualbrott mot barn också måste få utslag i det polisiära arbetet, genom fler satsningar både numerärt och på kompetenshöjningar, och i förlängningen fler lagföringar. Dessvärre pekar verkligheten, kartläggningar och otaliga domslut på såväl brist på kompetens, resurser och intresse att säkerställa barns bästa. Vi vill se ett starkare och mer genomgående barnrättsperspektiv för att stärka upp barnets utsatta position genom rättssystemet. Barnets rätt till skydd av den kroppsliga integriteten och skydd mot sexuella övergrepp ska alltid överordnas vuxnas rätt till sin sexuella frihet.

Madeleine Sundell, barnrättsjurist

Nina Rung, kriminolog och barnrättsexpert

Svenska experter i EU-projektet Judex+ som syftar till implementeringen av ett barnvänligare rättssystem.